
BERGEN KOMMUNE

Klima, miljø og byutvikling/Byantikvaren

Fagnotat

Saksnr.: 200601697-64
Saksbehandler: HEMH
Emnekode: BBY-36

Til: Byrådsavdeling for byutvikling, klima og miljø

Fra: Byantikvaren

Dato: 15. november 2010

Oppdatering av handlingsplan for Bergens middelalderruiner - 2010

Rapportering og fremdrift

1.0 Bakgrunn og innledning

På bakgrunn av Byrådets visjonsnotat "*7 steg for Bergen*" i 2005, utarbeidet og oversendte Byantikvaren i 2006 et notat med en handlingsplan for Bergens middelalderruiner til Byrådsavdeling for Byutvikling (saksnr: 200601697-25). Herværende fagnotat gjør rede for status for Byantikvarens ruinsatsing og skisserer videre planer for arbeidet.

Handlingsplanen fra 2006 tok utgangspunkt i Bergen sin spesielle stilling som historisk by med en av de største samlingene av middelalderruiner i Norge. Dokumentet slår fast at ruinene i byen representerer uerstattelige kunnskapskilder om middelaldersamfunnet samtidig som de forteller historien om Bergen som europeisk storby, internasjonal handelsmetropol og politisk, administrativt og kirkelig tyngdepunkt i middelalderen. Ruinene er kulturminner av nasjonal betydning og har en viktig symbolverdi i forhold til merkevarebygging og synliggjøring av Bergen.

I likhet med middelalderruiner ellers i Norge er tilstanden til mange av ruinene i Bergen lite tilfredsstillende, og for flere av dem er det behov for tildels omfattende konserverings- og sikringstiltak. Videre er det tiltrengt en satsning på tilrettelegging og formidling av kulturminnene.

2.0 Ruinene i Middelalderbyen Bergen

Et framtrødende trekk ved Bergen sin identitet er byens historiske fysiske struktur. Bymiljøet langs østsiden av Vågen avspeiler tydelige trekk fra middelalderen i forhold til opprinnelige gateløp, bygglinjer, tomtegrenser og byggeskikk. Gatenettet bygger hovedsakelig på opprinnelige topografiske forhold og reguleringer gitt i Magnus Lagabøtes bylov av 1276. Bergenhus var på denne tiden byens festningsverk og kongelige residens, Bryggen, som er oppført på UNESCOs verdensarvsliste, var havnekarveret og Vågsbunnen var bolig- og håndverksområde. At en så tydelig og omfattende historiske dimensjon er bevart i bybildet er unikt i norsk målestokk.

Ruinene, middelalderkirkene og noen av steinkjellerne omkring Vågen er fundamentale elementer i dette bymiljøet fordi de utgjør de eneste bevarte levningene etter bygninger fra middelalderen. Til sammen er det bevart 19 ruiner over bakkenivå og middelalderbygninger omkring Vågen. Fem av ruinene samt middelalderkirken Maria kirken ligger i tilknytning til verdensarvstedet Bryggen. I tillegg er det kjent minst fem ruiner under bakkenivå i området (tabell 2).

På tross av disse forholdene er middelalderruinene i Bergen lite kjent blant byens befolkning og tilreisende turister.

3.0 Roller og ansvar

Jf. forskrift om faglig ansvarsfordeling Kulturminneloven (§ 1, nr. 1) er Riksantikvaren forvaltningsmyndighet for ruiner fra middelalderen. Kommunene er imidlertid ifølge lovverk og nasjonale retningslinjer tillagt en viktig rolle i forvaltning og formidling av ruinene. Dette henger sammen med at kommunene er en betydelig eiendomsbesitter av middelalderruiner, samtidig som de innehar antikvarisk kompetanse og tekniske ressurser. Ved siden av kulturminnelovverket er middelalderruinene i tillegg omfattet av bestemmelser og anbefalinger gitt i kommunale planprosesser, og for Bergen kommune sin del, kulturminnegrunnlag utgitt fra Byantikvaren.

Det fleste ruinene og middelalderkirkene i Bergen er i direkte eller indirekte kommunalt eie (tabell 1).

Tabell 1: Eiere av synlige middelalderruiner i Bergen sentrum.

Ruin	ID nr ¹	Eiendomsbesitter	Kommentar
<i>Katarina hospital</i> Dreggsalmenning	95166	Bergen kommune (Bergen Bolig og Byfornyelse)	Ruin med vernebygg i "kjellerrom"
<i>Alle Helgens kirke</i> Vågsbunnen	95052	Bergen kommune (Bergen Kommunale Bygg)	Parti med eksponert murverk i bygning
<i>Lavranskirken</i> Bryggesiden	84918	Bergen kommune (Bergen Kommunale Bygg)	Ruin i friluft
<i>Maria gildeskåle</i> Bryggesiden	94628	Bergen kommune (Bergen Kommunale Bygg)	Ruin i friluft
<i>Ruin under Schøttstuene</i> Bryggesiden	95058	Bergen kommune (Bergen Kommunale Bygg)	Ruin i kjellerrom under museumsbygg
<i>Domkirken/ Fransiskanklosteret</i> Vågsbunnen	83876 95054	Bergen Kirkelige Fellesråd	Kirkebygg med middelaldermurverk
<i>Erkebispegården</i> Nordnes	95053	Bergen Kirkelige Fellesråd	Murverk bevart i kjellerrom under Nykirken og i terrassen på sørsiden
<i>Korskirken</i> Vågsbunnen	84827	Bergen Kirkelige Fellesråd	Kirkebygg med middelaldermurverk
<i>Mariakirken</i> Bryggesiden	84395	Bergen Kirkelige Fellesråd	Kirkebygg med middelaldermurverk.
<i>Nonnester kloster/sidekapell</i> Vågsbunnen	87150	Fortidsminneforeningen	Kirkebygg med middelaldermurverk.
<i>Rådhusruinen/vinkjelleren</i> Nikolaikirkealmenning	95056	Vital Eiendom AS	Ruin i kjellerrom under parkeringshus
<i>Bergenhus (Holmen)</i> Bryggesiden	87123 83787	Forsvarsdepartementet (Forsvarsbygg)	7 ulike middelalderruiner/bygninger

¹ Identitetsnummer i Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase

Tabell 2: Steder i Bergen med middelalderruiner under bakkenivå.

Ruin	ID nummer	Skiltet	Eiendomsbesitter	Kommentar
Jonsklosterets kirke Tårnplass (Fortunen)	84742	Nei	Bergen kommune	Ruin under bakkenivå.
Martinskirken (v/Kristi krybbe skole)	84400	Nei	Bergen kommune	Ruin under bakkenivå.
Nikolaikirken Nikolaikirkealmeningen	85134	Nei	Lars Jørgensen	Ruin under bakkenivå.
Peterskirken Bryggesiden	85258	Nei	Hanseatisk museum	Ruin under bakkenivå.
Mikaelskirken (Munkelivs kloster kirke) Nordnes/Klosteret	85076	Nei	Statens vegvesen region vest	Ruin under bakkenivå.

4.0 Bergen kommune og Riksantikvarens ruinprosjekt

På bakgrunn av Stortingsmeldingen "Leve med kulturminner" fra 2005 iverksatte Riksantikvaren i 2006 en plan rettet mot konservering, bevaring, skjøtsel og tilrettelegging av middelalderruiner. Dette ble gjort på grunn av en økende bekymring over tilstanden til middelalderruinene i Norge. Prosjektet er basert på et samarbeid mellom Riksantikvar, kommunene og private eiere av ruinene. Bergen kommune har siden starten, gjennom sin rolle som kulturminneforvalter og betydelig eier av middelalderruiner, vært en naturlig og viktig samarbeidspartner under prosjektet.

Finansiering av istandsetting av hver enkelt ruin i prosjektet følger et fastlagt mønster hvor Riksantikvar, kommune og eiendomsbesitter er ment å bidra. Vanligvis innebærer dette at Riksantikvaren dekker utgifter til tilstandsvurdering og selve konserveringen, mens kommunene og eventuelle private eiere står for skjøsteltak, tilrettelegging og formidling av ruinene.

Riksantikvaren har gjennom ruinprosjektet bevilget betydelige midler til tilstandsanalyser og istandsettinger av ruiner i Bergen. Det er gitt signaler om at under forutsetning av at kommunen fortsetter å stille med egenandeler, vil Riksantikvaren følge opp med ytterligere bevilgninger til bevaring og konservering. Gjennom ruinprosjektet har en dermed en unik mulighet til å stoppe forfallet og gjøre noe med den generelt dårlige forfatningen til middelalderruinene i Bergen

5.0 Byantikvaren - en ressurs innen ruinkonservering

For å imøtegå forfallet har Byantikvaren satset bevisst for å bygge opp spesialkompetanse på tilstandsvurdering, sikring og konservering av middelalderruiner. I dette arbeidet har det vært et uttalt mål å innlemme håndverkere fra Byggvedlikeholdsavdelingen i Bergen kommune og Bergen Kirkelig Fellesråd.

Kompetanse innen tilstandsvurdering, sikring og konservering av middelalderruiner er et forholdsvis smalt felt som etterspurt i Norge. At Bergen kommune selv innehar denne kompetansen gjør den i stand til å forvalte ruinene i kommunens eie på en forsvarlig og mer kostnadseffektiv

Figur 1. Konserveringsarbeid i Rådhus-/vinkjellerruinen (foto: Byantikvaren).

måte. Samtidig er kommunen i stand til å ta konserveringsoppdrag i andre kommuner på vestlandet, hvor slik kompetanse mangler.

Byantikvarens rolle under prosjektene er hovedsakelig prosjektledelse og utføring av antikvarisk dokumentasjon. Men en svært viktig oppgave i tillegg er å fungere som bindeledd mellom forvaltningsmyndighetene (Riksantikvar, fylkeskommune), lokale utførende konsulenter (Byggvedlikeholdsavdelingen, Bergen Kirkelige Fellesråd, NIKU etc.) private eiendomsbesittere og brukerne av ruinene (publikum, museer, det historiske miljøet, universitetet etc.).

6.0 Resultater

Byantikvaren har deltatt i Riksantikvarens ruinprosjekt med en rekke tilstandsvurderinger og vellykkete istandsetninger siden 2001:

- Katarinahospitalets ruin: ferdig konserverert og tilrettelagt.
- Rådhus-/vinkjellerruinen: ferdig konserverert og tilrettelagt
- Ruinene etter Lavranskirken og Maria Gildeskåle: ferdig tilstandsvurdering.
- Ruinen etter erkebisppegården under Nykirken: ferdig tilstandsvurdering.
- Lyse klosteruin: vernebygg under oppføring.

Fra Riksantikvarens side er det påpekt at innsatsen har vært vellykket teknisk og antikvarisk, samtidig som prosjektene har lagt vekt på lokal forankring og engasjement. Lokal innsats betraktes som en grunnleggende forutsetning for god forvaltning og bevaring av kulturminner. I Rådhus-/vinkjellerprosjektet ble for eksempel det gode samarbeidet mellom Riksantikvar, Byantikvar og eiendomsbesitteren i ruinene Vital Eiendom AS, trukket fram til etterfølgelse.

Byantikvaren er bedt om å stå som vertskap for Riksantikvarens arbeidsseminar for murere i Bergen høsten 2011. Seminaret er en kombinasjon av praktisk arbeid og teori hvor målet er å formidle kunnskap om ruinkonservering for murere fra hele landet. Murerseminaret vil i sin helhet bli finansiert av Riksantikvaren gjennom ruinprosjektet.

7.0 Samarbeid med fagmiljøer

Byantikvaren samarbeider med flere ulike fagmiljøer i sin ruinsatsning. Naturlige samarbeidspartnere er det historiske og arkeologiske miljøet ved Universitetet i Bergen, museene, Riksantikvaren, Hordaland fylkeskommune, NIKU og Byantikvaren i Oslo. I tillegg etterstrebes en god dialog med private firmaer og institusjoner med kompetanse innen antikvarisk istandsetting, muring og formidling. Byantikvaren deltar i også i overnasjonale fora som jobber med ruinkonservering og formidling som Nordisk ruinseminar og Nordisk kalkforum.

8.0 Videre innsats

Byantikvaren ser på arbeidet med bevaring og formidling av Bergens middelalderruiner som en av flere kjerneoppgaver og ønsker å videreføre innsatsen i årene som kommer. Det jobbes med flere konkrete prosjekter, mens andre er under planlegging. Prosjektene tar delvis sikte på finansiering gjennom bevilgninger fra Riksantikvaren og delvis gjennom egenandeler fra Bergen kommune og private eiere.

Figur 2. Lyse klosteruin i Os kommune (foto: Byantikvaren).

8.1 Ruinsikring og konservering

Det arbeides med flere parallelle ruinprosjekter ved Byantikvarens kontor. Prosjekter som har hatt prioritet i 2010 er følgende:

- *Erkebispegårdens* ruin under Nykirken; levningene etter erkebispegårdens handelshus i Bergen fra slutten av 1200-tallet. Tilstandsrapport er utarbeidet og det arbeides nå med forberedelser/prosjektering til et større konserveringstiltak på ruinene.
- *Rådhus-/vinkjelleren*; ruinen etter middelalderens rådhus og vinkjeller påbegynt på slutten av 1200-tallet. Ruinen er ferdig konservert og tilrettelagt. Det arbeides nå med rapportering med dokumentasjon, skilting og en permanent utstilling i ruinrommet.
- Ruinen etter *Katarinahospitalet* (figur 3); levningene etter Bergens første hospital fra slutten av 1200-tallet. Avdekking og sikringstiltak på deler av murverket i ruinen på oppdrag fra Riksantikvaren.
- *Lyse klosterruin*; ruinen etter Norges eldste cistercienserkloster, grunnlagt 1146. Oppføring av vernebygg over graver i anlegget på oppdrag fra Riksantikvaren. Riksantikvaren har planlagt omfattende konserveringsarbeider på ruinen i årene framover.

Se for øvrig framdriftsplan i slutten av dokumentet for kostnadsoversikt og framdriftsplan for øvrige planlagte tiltak på middelalderruiner i regi av Byantikvaren.

8.2 Tilrettelegging for skjøtsel og vedlikehold

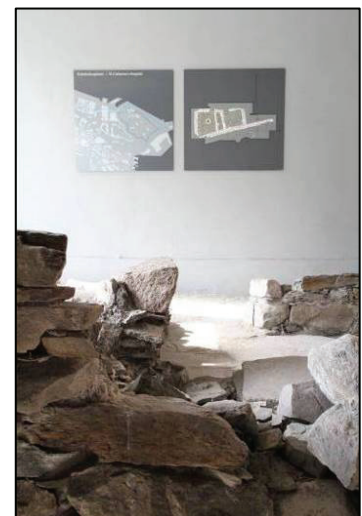
For å systematisere det antikvariske tilsynet og bruken av ruinene i Bergen ønsker Byantikvaren å bidra til at det utarbeides skjøtelsplaner for hver enkelt ruin i Bergen kommune. Dette sikrer regelmessig vegetasjonspleie, vedlikehold og kontroll av ruinens tilstand i framtiden. Utarbeiding av slike planer gjøres i samarbeid med Riksantikvar og grunneiere.

Tiltak: Byantikvaren anbefaler at Skjøtelsplaner utarbeides for middelalderruinene i Bergen sentrum. Byantikvaren har oversendt et notat angående skjøtsel av middelalderruiner til Byrådsavdeling for byutvikling, næring og klima (Saksnr.: 200601697-62).

8.3 Skilting

Skilting av Bergens middelalderruiner vil bidra til økt kunnskap og identitetsfølelse, og føre til en bedre opplevelse av kulturminnene. For å profilere middelalderbyen Bergen foreslår Byantikvaren at Bergen kommune finansierer et prosjekt hvor samtlige bevarte middelalderruiner blir skiltet etter en gjenkjennelig mal. Prosjektet bør også innlemme steder i byen hvor det befinner seg ruiner under bakkenivå (se tabell 2).

Riksantikvaren betrakter finansiering av formidling av ruiner som kommunal egenandel i sikring og konserveringsprosjektene. Kommunal innsats vil dermed øke motivasjonen for Riksantikvaren til å bidra med bevilgninger til istandsetting av Bergens middelalderruiner.

Figur 3. Informasjonsskilt i ruinen etter Katarinahospitalet (foto: Byantikvaren).

Tiltak: Det anbefales at det utarbeides og settes opp informasjonskilt etter en gjenkjennelig mal ved alle middelalderruiner i Bergen.

8.4 Øvrig formidling

Byantikvaren gir informasjon og gjennomfører på forespørsel forelesninger og byvandringar som tar for seg byens middelalderruiner for publikum. Denne typen formidling er etterspurt av det private næringsliv, historiske foreninger, forvaltning, presse, skoler, universitet og historisk fagmiljø.

Figur 4. Digital rekonstruksjon av Bryggen i Bergen og rådhuset ca 1350 (Illustrasjon: Arkikon 2010).

I samarbeid med en Arkikon, en lokal formidlingsbedrift, har Byantikvaren i 2010 utarbeidet en film og digital rekonstruksjon som viser middelalderens havnemiljø på Bryggen med rådhus og vinkjeller (figur 4). Filmen skal legges ut på kommunens hjemmesider og brukes i formidlingen av middelalderen generelt, og ruinarbeidet i kommunen spesielt. Riksantikvaren har vist interesse for prosjektet og bevilget midler til å utvikle rekonstruksjonen videre til å omfatte hele middelalderbebyggelsen i Bergen. Dette prosjektet er en helt ny måte å formidle middelalderhistorie på og er så langt Byantikvaren kjenner til unikt i norsk målestokk.

Byantikvaren har siden 2006 hatt et samarbeid med Barnas Hus, som gjennom undervisningsprogrammet TRE RUINER, med fokus på ruinene *Lavranskirken*, *Maria Gildeskåle* og *Katarinahospitalet* har brukt middelalderruinene i undervisningen og i sin årlige ruinfestival. Etter at *Rådhus-/vinkjellerruinen* er satt i stand er også den innlemmet i undervisningsopplegget. Opplegget er laget for de eldste barna i barnehagen og de yngste på skolen og er presentert blant annet gjennom nettstedet til Barnas Hus og Den Kulturelle Skolesekken i Bergen. Programmet er veldig godt mottatt av barn og voksne, og det planlegges å videreføre undervisningsopplegget i 2011.

Tiltak: Formidlingsopplegg med forelesninger og byvandringar, samt samarbeid med Barnas Hus om Bergens middelalderruiner videreføres. Videreføring av digital rekonstruksjon av middelalderens bymiljø i Bergen finansieres av Riksantikvaren.

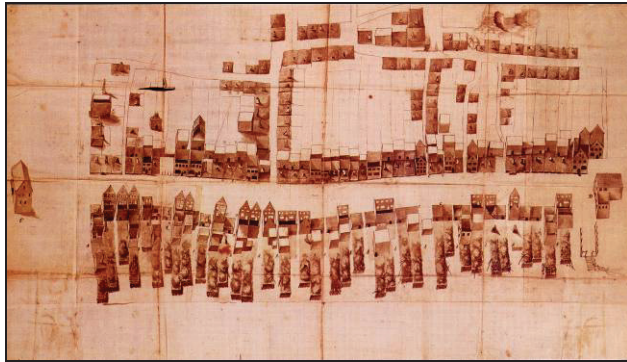
8.5 Prosjekt steinkjellere

I Bergen forholdt man seg ved utgangen av middelalderen til brannrisikoen i bykjernen blant annet ved å bygge brannsikre lagerbygninger; de såkalte steinkjellerne. Steinkjellerne i Bergen er en unik bygningstype og er i liten grad bevart i andre byer i Norge, og mange av

dem benyttes fremdeles til lagerrom i dag. Det er bevart over 40 slike bygninger over og under bakkenivå, men det finnes ingen fullstendig og systematisk oversikt over antall, tilstand og bruk. Dette er et paradoks ettersom bevaring og forsvarlig bruk av disse kulturminnene er avhengig av oversikt og kjennskap til hver enkelt bygning.

I 2001 startet Byantikvaren et forprosjekt for å kartlegge steinkjellerne i Bergens historiske bykjerne (saksnr.: 200006611-43). Formålet var å kartlegge tilgjengelig informasjon om byens steinkjellere og fastsette rammene for et påfølgende dokumentasjonsprosjekt. I 2005 ble dette arbeidet delvis fulgt i forprosjekt til "Middelalderen fram i lyset", men grunn av mangel på midler ble prosjektet aldri endelig gjennomført.

Byantikvaren i Bergen har siden 2009 hatt et samarbeidsprosjekt med Byantikvaren i Warszawa i Polen, med sikte på å utveksle erfaringer om bevaring, istandsetting og bruk av historiske steinkjellere. Så langt har prosjektet vært finansiert av Byantikvaren i Warszawa gjennom EØS-midler, med bevaring av europeisk kulturarv som formål.

Figur 5. Husgavler, steinkjellerne og utbrente brygger på Strandsiden etter storbrannen i 1686 (originaltegning i Riksarkivet).

Figur 6. Steinkjeller over bakkenivå i Øvre Korskirkesmau (foto: Byantikvaren).

Tiltak: Byantikvaren ønsker å iverksette et prosjekt med sikte på å kartlegge og dokumentere Bergens steinkjellere og presentere dette i form av et kulturminnegrunnlag, og med forskjellig publikumsrettet informasjonsmateriell. Gjennomføring av et slikt prosjekt er avhengig av ekstra bevilgninger.

Siri Myrvoll
byantikvar

Heming Hagen
rådgiver